

Миомир ДАШИЋ*

САРАДЊА ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
И САВЕЗА ИСТОРИЧАРА ЈУГОСЛАВИЈЕ
СА ИСТОРИЧАРИМА СССР И РУСИЈЕ
У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВИЈЕКА

У историји политичких веза и односа Црне Горе и Русије, које датирају од прије три стољећа, значајно мјесто су имале културне везе између црногорског и руског народа. Иако се радило о субјектима неједнаке величине и интелектуалне и духовне снаге, Црна Гора је била прва од јужнословенских земаља која је, као што је познато, још почетком 18. вијека успоставила политичке везе за великом Русијом. Духовне односно културне везе појединачног карактера су биле, међутим, старијег датума. О томе свједочи и путописни спис Руса грофа Петра Толстоја који је 1696. боравио у Боки Которској и осталом дијелу Црногорског приморја. У другом периоду – од епохе Петра Великог па до савременог доба – културне везе пратиле су политичку сарадњу Црне Горе и Русије, иако је, каткад, било и извјесног застајкивања у њиховом слиједу. Али то што је било извјесних краћих прекида у политичким односима, није значило и прекид односа на просвјетно-културном, а у 20. стољећу и на плану научне сарадње између Црне Горе и Русије.

О политичким, културним и духовним везама, а у новије вријеме и економским, између ове двије земље, доста је писано и у нас, у Црној Гори и у Русији. О томе постоји бројна литература па би о њеној библиографији и вредновању било захвално организовати и посебан научни скуп. Било би научно захвално да се та тематика нађе и у будућем протоколу и споразуму о научној сарадњи између ЦАНУ и РАН. Таквом скупу требало би да претходи, наравно, израда једне цјеловите библиогра-

---

* Академик Миомир Дашић, ЦАНУ

фије о ауторима и њиховим радовима. Увјерен сам да би такав приступ тој теми показао да од времена владавине цара Петра Великог, односно од када се Русија окреће Европи и улази у рад привредно и културно развијених земаља, руски двор постаје стјечиште разних стручњака из западноевропских земаља. Међу њима од онога времена налазило се и доста људи нашег поднебља који су пристизали у Русију и, заузимајући разне положаје, давали значајан допринос њеном напредовању. Људи поријеклом из Црне Горе и њеног окружења, не заборављајући свој завичај, много су учинили да руске владајуће, културне, научне и духовне кругове заинтересују за политичке, друштвене и друге прилике у Црној Гори. Такво стање је карактерисало везе између Црногораца и Руса не само у 18. вијеку него и касније, када се сарадња између двије земље одвија и унапређује у институционалном смјеру.

Али то је посебна тема којом се ја овдје нећу бавити. Није мој задатак ни да чиним осврт ни на истакнуте појединце који су се школовали у Русији и писали о Црној Гори, било у Русији или по повратку у отаџбину. Такође, није ми циљ ни да говорим о појединим руским научницима и публицистима, који су посјећивали Црну Гору и писали о њој, прије свега о њеној историји, култури, друштвеним и политичким приликама у њој.

*

Основна пажња овог мог излагања биће усмјерена на то да покаже како се одвијала сарадња између историчара Црне Горе и руских односно совјетских историчара у другој половини 20. стољећа. Акцент ће бити на односима између Друштва историчара Црне Горе и Савеза историчара екс Савезне Федеративне Републике Југославије, с једне, и историчара СССР, односно Русије, с друге стране.

Ваља одмах нагласити да у бившем Совјетском Савезу није било професионалне асоцијације историјске струке, као што су биле струковне организације историчара у републикама и на нивоу екс-Југославије. Друштва историчара у републикама формирана су прије него је оформљен Савез историчара Југославије, на Првом конгресу историчара Југославље у Београду, маја 1934. године.

На совјетској страни партнери Друштву историчара Црне Горе и СИЈ-а били су Национални комитет историчара СССР и поједине научне установе – Институт за историју СССР, Институт славоведенија и балканистике, и поједини архиви у Москви, Лењинграду (Петербургу) и Кијеву. Такво стање је и у савременој Русији, иако је било идеја да се

и у Совјетском Савезу организује савез историчара или савез друштава историчара.

Друштву историчара Црне Горе претходило је оснивање Историјског друштва Црне Горе (1947) које је, на основу уставних промјена извршених 1963. године, преименовано у Друштво историчара СР Црне Горе. Оно је одраније имало у свом програму рада задатак да истражује и прикупља архивску и другу грађу из домаћих и страних извора за писање историје Црне Горе. Од иностране архивске грађе много се полагало на истраживање у архивима Русије – СССР, за вријеме од краја 17. па до друге деценије 20. вијека. Рачунало се, с обзиром на побједу Револуције 1941–1945. године, у Југославији, да ће совјетска власт бити наклоњена нашим историчарима и омогућити им приступ у архивима и за истраживање не само старије него и савремене историје. Међутим, као што је познато, догађаји који су се десили 1948. и 1949. године између Југославије и СССР, односно, прецизније речено, политички сукоб између Тита и Стаљина, имали су тешке посљедице и за научноистраживачки рад у архивистици. Наиме, све до краја педесетих година мало је који југословенски и црногорски историчар имао приступ у архивима да истражује грађу и из времена царске Русије, а да се не говори о савременој историји, односно о времену од побједи Октобарске револуције (1917) па до друге половине 20. стољећа.

Први црногорски историчар којему је омогућен приступ у архивима Москве и Лењинграда (Санкт Петербургу), послије нормализовања односа у сфери политике (1955/66), био је др Бранко Павићевић. Истраживачки архивски материјал он је најприје искористио у писању обимне монографије *Црна Гора у рату 1862. године* (Београд, 1963), као и у више чланака и историјских прилога о појединим догађајима и историјским личностима из прошлости Црне Горе 18. и 19. стољећа. Мање-више и сви Павићевићеви радови и обимне монографије из каснијег периода чврсто су утемељени и на грађи руског поријекла (*Пејтар I Пејровић Њејош*, Подгорица, 1997; *Књаз Данило I Пејровић, књаз црногорски и дрски (1851–1860)*, Београд, 1990; *Русија и досанско-херцеговачки устанак 1875–1878*, св. III, *Руско-турски рат 1877* (приредио Б. Павићевић, Титоград, ЦАНУ, 1998); *Русија и анексиона криза 1908–1909* (приредио Б. Павићевић, Титоград, ЦАНУ, 1984).

Повод је да напоменем да је Бранко Павићевић заслужан и за успостављање пријатељских веза са руским историчарима, прије свега са онима који су се занимали за историју Црне Горе и Јужних Словена, као и балканску историју у 18. и 19. вијеку (Никитин, С. А.; Карасјов В. Г.;

Писарев Ј. А. и други). Он је и као предсједник ЦАНУ доста учинио на успостављању сарадње не само између ЦАНУ и АН СССР него и са више совјетских научних института.

Споразумима о међуакадемијској сарадњи било је омогућено да, у посљедње три деценије прошлог вијека, и други историчари раде у руским архивима и научним установама које располажу историјском документацијом за историју Црне Горе од почетка 18. вијека наовамо. И у оквиру програма директне сарадње између појединих научних института, као, на примјер, Историјског института Црне Горе и Института славоведенија и балканистике, или архивских установа двију земаља, одвијала се и одвија се размјена историчара и архивиста. Од шездесетих година прошлог вијека неки црногорски историчари су имали могућности да користе и стипендије Владе СССР за специјализације и истраживања у одговарајућим установама Москве, Лењинграда, Самаре и Кијева. Тако је, користећи стипендију за академску 1965/1966. годину, провео на специјализацији у раду у архивима у Москви историчар Радоман Јовановић. У оквиру програма културно-научне сарадње између Југославије и СССР студијски је боравио у СССР академске 1867/1868. године и др Јован Бојовић (у Москви је одбранио и докторат са темом *Законик књаза Данила*).

У Москви је докторирао Владо Стругар (1969) с дисертацијом *Югославија в ојне войны 1941–1945* (Москва, Наука, 1985, стр. 346). Стругаров боравак и одбрана доктората пали су у вријеме поново затегнутих односа између влада СФРЈ и СССР због познатих политичких збивања у Чехословачкој (1969). Ово наглашавам зато што и поред политички затегнутих односа између двије државе научна сарадња није прекидана, мада је била редуцирана.

На основу програма културне и научне сарадње између СФРЈ и СССР седамдесетих година прошлог вијека три пута је боравио у Москви (у Институту за историју СССР, РАН и Институту славоведенија и балканистике РАН) и аутор ових редова. Архивску документацију о Црној Гори М. Дашић је истраживао у *Архиву внешней политики России* у Москви, а грађу је користио у својим студијама, чланцима и другим прилозима из историје Црне Горе. Нарочито је Дашић на тој руској дипломатској грађи добрим дијелом засновао и своје три монографије (*Ослободилачки покрети у Доњим Васојевићима 1861. и 1862. и његов одјек у Санџаку* – Врање 1982; *Васојевићи од њомена до 1860. године* – Београд, 1986; *Васојевићи у устјанцима 1860–1878* – Подгорица, 1992). Овај историчар је у својству предсједника Друштва историчара Црне Горе (1974–

1979), члана Предсједништва Савеза историчара Југославије (1974–1985) и предсједника Савеза историчара Југославије (1985–1989. и 1994–1989), знатно допринио и продубљивању сарадње између асоцијација историчара Црне Горе и Југославије и научних институција у области историјске науке СССР, односно Русије.

У посљедње три деценије значајну улогу имао је и има у сарадњи са научним установама и архивима бившег СССР и потом Русије и др Радослав Распоповић, актуелни директор Историјског института Црне Горе. На знатној документацији руске провенијенције засноване су његове монографије (*Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица – Београд, 1906; *Руски конзулати у Кошору*, Подгорица, 2005) и други бројни радови. Он је савремени правни историчар који представља моторну снагу у сарадњи између црногорских и руских научних установа. Осим др Распоповића и неки други научни сарадници Историјског института Црне Горе су учествовали или учествују у облицима и садржајима сарадње са појединим научним и архивским институцијама Русије (др Момчило Пејовић, др Сенка Распоповић, др Божидар Шекуларац, др Ђорђе Борозан и други). И Државни архив Црне Горе има посљедњих деценија релативно добру сарадњу са руским архивима.

*

Руска историјска наука и многи историчари ове велике словенске земље више од два стољећа се континуирано баве прошлости јужнословенских земаља, укључујући и Црну Гору. О том научном интересовању свједоче објављене бројне студије, монографије, као и много других радова о Црној Гори и о другим јужнословенским земљама и њиховим народима. У тој научној историографској продукцији и историјској публицистици знатно мјесто заузимају радови руских истраживача и писаца о прошлости Црне Горе.

О резултату дугогодишњег свестраног рада на изучавању прошлости југословенских народа свједочи и дјело колектива (уобичајен назив из совјетског времена) руских историчара: *Историја Југославије I–II* (Москва, 1963). Ово обимно двотомно дјело представља cjеловит синтетички приказ историје Југославије од најстаријег времена до средине 20. стољећа, наравно, писано с аспекта оновременог идеолошко-методолошког поимања историје као науке. Није ово прилика да изричем вриједносне судове о овом дјелу. Иначе, ваља подсјетити да је научно утемељен критички осврт на ову двотомну књигу потекао из пера познатог српског и југословенског историчара Васа Чубриловића: *Историја Југославије I и II*

– Историјски часопис 1965, XIV-XV за 1963–1965, стр. 517–547. Поменути *Историју Југославије* спомињем из три разлога: 1) написана је и публикована прије него је настала у нас *Историја Југославије*, 2) њена појава је показала колики је био интерес оновремене совјетске државне политике да подстакне израду историје о Југославији и 3) да покажем да су совјетски историчари то могли да ураде јер су се истраживачки одраније припремали за осмишљавање прошлости југословенских народа, користећи грађу домаћих архива и историографске резултате претходника. Међу ауторима појединих дјелова – поглавља у тој *Историји* били су историчари који су студиозно истраживали југословенску, укључујући и црногорску прошлост (Никитин, Писарев, Карасјов и други).

Појава московске *Историје Југославије* подстакла је и неколико истакнутих историчара у нас (С. Ђирковића, И. Божића, М. Екмечића и В. Дедијера), да, мимо уплитања државе (преко именована редакције и Савјета), напишу и објаве *Историју Југославије*, почетком седамдесетих година 20. вијека. Осим тога, московска *Историја* подстакла је црногорске и друге југословенске историчара да се, колико су им то допуштале политичке, материјалне и друге могућности, интензивније баве истраживањем грађе коју посједују руски архиви а тиче се југословенске и балканске историје уопште. Није ли московска *Историја Југославије* имала подстицаја и на формирање Редакције у Црној Гори за писање *Историје Црне Горе I-III*?

*

У историји совјетско-југословенских односа у области историјске науке значајно мјесто имала је Међународна научна конференција, одржана 14, 15. и 16. априла 1965. године у Москви, о Другом свјетском рату, поводом 20-годишњице побједе над нацистичком Германијом. Организатори те велике научне конференције били су: АН СССР, Институт марксизма-лењинизма, Министарство одбране СССР и Главна политичка управа Совјетске армије, а присуствовали су јој историчари из свих социјалистичких држава, и, такође, из САД, Велике Британије, Француске, Италије, Белгије, Холандије, Савезне Републике Њемачке, Источне Демократске Њемачке и Финске.

На тој научној конференцији државу СФРЈ и њену историографију представљала је бројна делегација историчара: Васа Чубриловић, проф. БУ и редовни члан САНУ; генерал Михаило Апостолски, директор Института за националну историју Македоније (у Скопљу); Константин Бастајић, проф. Правног факултета Свеучилишта у Загребу; Драгослав

Јанковић, проф. Правног факултета БУ; Перо Морача, научни савјетник Института за изучавање радничког покрета у Београду; пуковник Виктор Кучан, проф. Више војне академије у Београду; генерал Месуд Хотих, помоћник главног уредника Војне енциклопедије Југославије; капетан Бојног брода Јован Васиљевић и пуковник Владо Стругар, историчари из Војноисторијског института у Београду.

Совјетску страну представљали су на тој конференцији: Метислав Вцеволдович Келдиш, предсједник АН СССР; маршали: Андреј Иванович Јерјоменко, Иван Степанович Коњев и Василиј Иванович Чујков – ратни команданти фронта; П. Н. Федосеев, потпредсједник АН Совјетског Савеза; главни маршал совјетске артиљерије Николај Николајевич Воронов, Иван Михајлович Мајски, познати совјетски дипломата (у Другом свјетском рату амбасадор у В. Британији), академик Исак Израилевич Минц, познати писац историје револуције и грађанског рата (1917–1921), као и знатан број цивилних и војних историчара.

Сви именовани совјетски научници и маршали чинили су Предсједништво пленарних сједница научне конференције.

Међу њима је ту почаст добио и академик Чубриловић, једини од многобројних страних научника. Занимљиво је истаћи да је прилог за именовање Чубриловића у Предсједништво Академије образложен: у младости српски и југословенски национални револуционар, током Првог и Другог свјетског рата страдалац од непријатељских држава српског народа и других југословенских народа, веома истакнут и хваљен предавач и писац историје.

Од југословенских историчара на првој пленарној сједници Перо Морача је поднио реферат: *О неким резултатима и проблемима изучавања историје социјалистичке револуције у Југославији*, а у трећој секцији је саопштио и свој оглед: *Југословенска историографија Народноослободилачкој рати и револуције*.

Владо Стругар је у другој секцији поднио саопштење: *Народноослободилачка војска Југославије*.

Месуд Хотих је у трећој секцији Конференције наступио са рефератом: *Народноослободилачки рат у Југославији*.

Јован Васиљевић је такође у трећој секцији Конференције реферисао о *Партизанском рату у Југославији 1941–1945. године*.

Овај осврт на московску Научну конференцију дао сам на основу богате грађе – реферата, дискусија и закључака – објављене у три тома, под насловом: *Други свјетски рат. Материјали научне конференције посвећене двадесетогодишњици побједе над фашистичком Германијом* (издавач:

Институт за историју СССР АН, Москва, 1966). Московска научна конференција оцијенила је да је југословенска ослободилачка борба предњачила у цјелокупном антифашистичком отпору у окупираним европским земљама и да су југословенски партизани својим херојством надмашивали антифашистичке ратнике у свијету. По оцјени совјетских историчара, јунаштво југословенских партизана било је једнако црвено-армијским херојима. О томе је писала, представљајући и московску Научну конференцију, и совјетска и страна штампа.

Московска међународна научна конференција представљала је први велики узлет југословенских историчара у свијет свјетске историјске науке, одавши признање југословенској историографији о Другом свјетском рату. Пријатно је констатовати да је и Црна Гора на том међународном скупу била представљена у личности Влада Стругара, који ће четири године касније успјешно одбрани и докторску дисертацију у Москви.

*

Организована сарадња између југословенских и совјетских историчара уздигнута је на виши ниво после формирања Југословенско-совјетске комисије 1972. године. Ова мјешовита Комисија је 1974. године организовала Научни скуп у Москви на тему *Руско-југословенске везе и сарадња у области историјске науке*. У раду тог скупа активно су узели учешћа и историчари из Црне Горе: др Димитрије Димо Вујовић (предсједник југословенског дијела Комисије) и др Радоман Јовановић (секретар југословенског дијела Комисије). У припремању тог засједња Југословенско-совјетске комисије активно је учествовао и Миомир Дашић, новоизабрани предсједник Друштва историчара Црне Горе и члан Предсједништва Савеза историчара Југославије. (Сједиште југословенског дијела Комисије од 1974–1979. било је при Друштву историчара Црне Горе и Историјском институту Црне Горе.)

Југословенско-совјетска историјска Комисија била је са АНУ БиХ и САНУ суорганизатор Међународног научног скупа *Поводом 100-годишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и источној кризи 1875–1878. године*, који је одржан у Сарајеву (Илица) 1–3. октобра 1975. године. Уводни реферат са југословенске стране поднио је академик Васа Чубриловић: *Историјска криза 1875–1878. и њен значај за међународне односе концем XIX и почетком XX века*, а са совјетске (руске) стране академик А. Л. Нарочницки, предсједник совјетског дијела Комисије, *О улози и стању Русије у источној кризи 1875–1878. године*. (Видјети: *Међународни научни скуп поводом 100-годишњице устанка*

ка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и источној кризи 1875–1878. године, Сарајево – Илиџа, 1–3. октобра 1875. Т. Ј. Сарајево, 1977. – Посебна издања АНБиХ, XXX, Одјељење друштвених наука, 4) У раду тог скупа активно су учествовали и црногорски историчари (Д. Вујовић, Р. Јовановић, Н. Ражнатовић, Н. Ракочевић), као и група руских историчара (Писарев, Карасјов и други).

Послије одржаног научног скупа у Сарајеву чланови совјетског дијела Комисије, на челу са академиком А. Л. Нарочницким, били су 4–7. октобра 1975. године гости Друштва историчара Црне Горе (обишли су историјске споменике у Херцег Новом и Котору, музејске установе у Цетињу и Титограду (Подгорици), посјетили су Историјски институт и ЦАНУ). Том приликом вођени су и разговори о модалитетима сарадње између историчара Црне Горе и научних установа СССР (Русије).

Црногорски историчари партиципирани су и у раду Трећег научног скупа који је организовала Совјетско-југословенска комисија у Волгограду 1981. године поводом 40-годишњице напада Хитлерове нацистичке Њемачке на СССР 1941. године и совјетске побједе у Стаљинградској бици.

Од 1979. године сједиште југословенског дијела Југословенске комисије било је у Скопљу, при МАНУ и Савезу друштава историчара Македоније, на челу са академиком Михаилом Апостолским, председником МАНУ. Чланови Комисије из Црне Горе били су: Миомир Дашић и Радоман Јовановић. Поводом 40-годишњице ослобођења Македоније (1944) и стварања Републике Македоније, Југословенско-совјетска комисија је била суорганизатор са МАНУ и Четвртог научног скупа, одржаног у Крушеву 1984. године. И на том скупу активно су узели учешћа историчари како југословенске (укључујући и црногорске) тако и совјетске стране.

*

Пето засједање Комисије историчара СССР и СФРЈ одржано је у Москви од 12. до 14. октобра 1987. године, у Институту за историју СССР РАН. Непосредни организатор тог научног скупа био је совјетски дио Комисије, на челу са председником Нарочницким. (Совјетски дио Комисије дјеловао је као тијело Националног комитета историчара СССР, док је југословенски дио Комисије од формирања био орган СИЈ.) С обзиром на то да је овај скуп био најплоднији, то ћу детаљније дати осврт на његов рад и научне резултате, јер је материјал, иако припремљен, остао непубликован у Институту за историју СССР.

Рад Петог научног скупа одвијао се у оквиру двије основне теме: *70 година Великој Октобра и Југословенски народи и Русија од почетка XIX вијека до 1982. године. Политичке друштвене и културне везе.*

Са југословенске стране у раду овог засједања учествовало је девет научника са рефератима, док је др Растко Терзиоски присуствовао у својству секретара југословенског дијела Комисије. (Другог и трећег дана у раду овог научног скупа учествовали су још и ови историчари: др Радош Љујић, доцент на Филозофском факултету у Београду и др Растислав Петровић, професор Педагошке академије у Београду, јер су допутовали да врше истраживања у совјетским архивима. И они су дали прилог разматрању главне теме учешћем у дискусији поводом појединих реферата.)

Совјетски историчари су били заступљени са 14 референата. Засједање је пратило и више других совјетских историчара, у првом реду оних који проучавају историју југословенских народа (неки од њих су учествовали у дискусији по појединим рефератима).

Научни скуп су отворили предсједник Совјетског дијела Комисије историчара СССР, академик Алексеј Леонтијевич Нарочницки и предсједник Савеза историчара Југославије, проф. др Миомир Дашић (од Предсједништва СИЈ био је именован и за шефа југословенског дијела Комисије, јер је мјесто предсједника остало упражњено смрћу академика генерала Михаила Апостолског).

У уводним излагањима академик А. Л. Нарочницки и проф. др М. Дашић су истакли да Комисија југословенских и совјетских историчара готово деценију и по остварује успјешну сарадњу и доприноси продубљивању изучавања политичких, друштвених, културних и других веза између југословенских народа и Русије односно народа СССР.

Нарочницки је, између осталог, нашао за потребно да информише и о значају Девог конгреса историчара Југославије, одржаном у Приштини од 28. до 30. септембра 1987. године, коме је као гост присуствовао и активно учествовао у његовом раду. Указао је и на плодну сарадњу између совјетских и југословенских научних институција у области историјске науке.

Проф. др М. Дашић је у својој уводној бесједи подвукао значај сарадње југословенских и совјетских историчара, одао признање покојном академику генералу М. Апостолском, предсједнику југословенског дијела Комисије, историчара који је дао видан допринос успјешној сарадњи између наших и совјетских историчара, у периоду од 1979. до 1986. године, упутио поздраве совјетским колегама у име Савеза историчара

Југославије, истакао историјски значај 70-годишњице Октобарске револуције са којом се поклапа V засједање Мјешовите комисије, указао на значај критичког духа и других позитивних тонова у совјетској историјској науци.

На тему *70 година Великој Октобра* реферате су поднијели: академик А. Л. Нарочниџкиј, *Лењинов декрет о миру и савременост* и Н. Б. Поповић, *Улицај Октобарске револуције на политичке прилике у Југославији 1918–1945.* и др историјских наука В. А. Кумањов, *Велики Октобар и формирање антирајној фронтна најредне интелијенције (20-их година).*

На тему *Југословенски народи и Русија од почетка XIX века до 1882. године. Политичке, друштвене и културне везе*, са југословенске стране референти су били: др М. Дашић и др Р. Јовановић, *Црногорско-руски односи од Бечкој до Берлинској конгреса (1815–1878);* др А. Матковски, *Пројекти руској цара Александра I и француској императора Наполеона за поделу Балкана 1808–1810. године;* др Ј. Дубовац, *Неке особености револуционарних веза између Србије и Русије у XIX вијеку;* др С. Дракул, *Неки аспекти дипломатије Николе I у балканским условима и персијеве кроз личности и дело архимандрита Аназола Зајрафској;* др Ј. Бојовић, *Руска терминологија у црногорској и српској државној организацији до средине XIX века;* др А. Трајановски, *Југословенска интелијенција у Русији о успостављању Охридске архиепископије шездесетих година XIX века* и др С. Димевски, *Културне везе Русије са Македонијом средином XIX века.*

Са совјетске стране реферати су поднесени овим редом: академик А. Л. Нарочниџки, *Руско-српски односи у свјетлости нових публикација;* др историјских наука В. П. Грачев, *Политика Русије према Српском устанку 1804–1813. године;* др историјских наука А. П. Бажова, *Руско-југословенска борбена сарадња 1806–1812. године;* др историјских наука И. В. Чуркина, *Етапе развоја руско-словеначких односа у XIX веку;* дописни члан АН СССР Ј/А. Писарев, *Источна криза 1877–1878. године и руска јавност;* др историјских наука И. С. Достјан, *Особености друштвено-политичкој развоја југословенских народа у првој половини XIX века;* кандидат историјских наука И. П. Кудрјавцева, *Русија и српско-турско разграничавање 1830–1833. године;* кандидат историјских наука А. В. Карасјов, *Русија и Србија шездесетих година XIX века;* кандидат историјских наука В. М. Хевролина, *Проблеми Националноослободилачкој покрета југословенских народа у руској револуционарно-демократској мисли;* др историјских наука И. И. Лешћилова, *Проблеми културе наро-*

да Југославије у време националног буђења у совјетској историографији; кандидат историјских наука Д. Ф. Попилко, *Најредна друштвена мисао народа Југославије XIX века у редовима совјетских истраживача* и кандидат историјских наука, С. А. Ромањенко, *Учешће југословенских друштвених радника у јокрејћу неослависта*.

На засједању су поднесена 22 реферата, о њима је вођена веома плодна расправа о чему говори податак да је у дискусији било 30 иступања.

Главна тема овог научног скупа у организацији Комисије била је: *Русија и југословенске земље од почетка XIX до 1882. године. Политичке, друштвене и културне везе*. Ова тема је договорена на Четвртом засједању, одржаном у Крушеву, 1984. године, а V засједање Комисије требало је да се одржи 1985. или најкасније 1986. године у Москви. Међутим, због болести академика генерала М. Апостолског, засједање је, на захтјев југословенске стране, три пута одлагано. Али одржавање скупа више се није могло одлагати због обиљежавања јубилеја Октобарске револуције (70-годишњице). Полазећи од те чињенице, јуна 1987. године у Москви, представници Савеза историчара Југославије (др М. Дашић и др Р. Ловренчић) сагласили су се с предлогом академика А. Л. Нарочницког и других функционера Националног комитета СССР да V скуп Комисије отпочне са три реферата о историјском значају Октобра (у октобру 1987).

Аутор ових редова је у својој бесједи, на почетку V засједања мјешовите Комисије историчара, истакао да је *Октобар 1917. године* највидније обиљежио нашу епоху, ријеч је о историјском догађају од преломног значаја у савременој историји, догађају који је означио почетак социјалистичке ере у друштвеном развоју човјечанства. Нагласио је да је пријатно констатовати, а то се оцјењује веома значајним и за будућу сарадњу југословенских и совјетских историчара, да руководеће снаге вербално и у Југославији и у СССР стављају до знања историчарима и културној јавности уопште да не желе да историја буде третирана као политика уназад, да им није циљ да овој науци намјењују улогу слушкиње у остваривању текуће политике. Рекао је и да све више сазријева свијест у Југославији да је историја наука која проучава прошлост без уљепшавања, да је историја основна димензија људске стварности и да је њена социјална функција да представи, прикаже прошлост онаквом каква је она уистину била. Међутим, протекло је доста времена док је историјска свијест сазрела да одбаци „поправљање” историје, чега је било, и чега још увијек има, и у југословенској и совјетској историографији. Очекивати је да у будућој научној сарадњи неће бити заобилажене ни „забрањене зоне”, да неће бити „недодирљивих”, табу тема и „бјелина” у историји и да

ће се расправе о историјским феноменима и у југословенској и совјетској науци водити у демократској атмосфери и с нескривеним аргумен-тима. Нова виђења и тумачења историјских појава и феномена који су били од значаја за историју југословенских народа и народа СССР треба да буду оно најдрагоцјеније за историјску науку и једне и друге земље.

Тема о односима југословенских народа и Русије у 19. вијеку представљала је наставак већ обрађене теме *Југословенске земље и Русија у XVIII вијеку*, која је разматрана на Округлом столу у Српској академији наука и уметности, од 6. до 8. децембра 1983. године у Београду, а у оквиру плана научне сарадње за период 1983–1985. године Одјељења историјских наука САНУ и Института за историју СССР АН СССР. Академик Васа Чубриловић, говорећи том приликом о потреби проучавања односа Русије и југословенских земаља у XVIII вијеку, с правом је констатовао да има „више разлога који нас наводе да заједнички проучавамо међусобне културне и политичке односе” (Васа Чубриловић, *О проучавању односа Русије и југословенских земаља у XVIII веку*, Југословенске земље и Русија у XVIII веку, Београд 1986, 1). И академик др А. Л. Нарочницки је том приликом нагласио да је „Проучавање развоја пријатељских веза Русије с југословенским народима, један од актуелних задатака историјске науке” (А. Л. Нарочницки, *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, 5). Ту научну актуелност потврдио је и московски скуп који се занимао руско-југословенским политичким, друштвеним, културним и другим везама у XIX вијеку (до 1882. године).

Поднесени реферати и дискусија поводом питања која су на V засједању третирана јасно су посвједочила да су југословенско-руски односи и везе у 19. вијеку били много чвршћи и интензивнији него у XVIII вијеку, иако је управо XVIII вијек означио прекретницу у тим везама. Наиме, Русија и наше земље граде и даље развијају политичке и културне везе у XIX вијеку на основу традиције утемељене у XVIII вијеку. Русија Петра Великог – чије су реформе концем XVII и првих деценија XVIII вијека, учиниле да ова велика словенска земља изађе из своје културно-политичке изолованости и одсјечености од остале Европе – стекла је све услове да прошири културну и политичку сарадњу са свим европским народима, у првом реду са јужнословенским свијетом у Југоисточној Европи, током XVIII вијека. Под утицајем идеја европског просвјетитељства, руске везе са јужнословенским народима постају много богатије, засноване на дубљој културној и политичкој основи. Те везе ће оставити дубок траг на свеукупне односе између Русије и јужнословенских народа.

Најновија истраживања и проучавања политичких и културних веза Русије с јужнословенским земљама, у првом реду с Црном Гором, Србијом и Војводином, јасно свједоче да су те везе биле разноврсније и садржајем богатије него што се то раније знало. То потврђују све бројнији историографски радови који се у посљедње двије деценије публикују како у Југославији тако и у СССР.

Када је ријеч о политичким, културним и вјерским везама Русије и Црне Горе, српског народа под Турском, затим Кнежевине Србије и Срба у данашњој Војводини у XVIII и XIX вијеку, може се рећи да су оне доста истраживане. Но, и поред тога неке најновије публикације – зборници грађе, поједине монографије и други историјски радови – садрже прилично материјала, историјске грађе која упозорава и показује да историјска наука још увијек није исцрпила сазнања ни о политичким и културним везама Русије и тих југословенских земаља. Ако се зна да те везе од краја XVIII вијека постају богатије и зачетком трговачких односа између пословних људи са југословенског простора и Русије, што долази до изражаја у XIX вијеку, онда та проблематика нуди још више посла историјској науци.

И научни скуп одржан у Москви указао је да је Кучук-Кајнарцијским миром 1774. године Русија, издејствовавши међународно право спољне заштите хришћанског живља у Османском царству, отворила нову страну у историји односа са југословенским народима. Она је постала једном од водећих европских сила у рјешавању комплекса званог *Источно питање*. Од онога времена ова словенска сила чинила је огромне напоре да би заштитила православни свијет од тешког насиља османске власти. Она се на међународној сцени активно залаже за интересе Јужних Словена под турском влашћу, истовремено се користећи њиховим устанцима и ширим ослободилачким покретима као унутрашњом снагом у ратовима које је водила с Турском, у циљу учвршћења свога утицаја на Балкану и обезбјеђивању пролаза из Црног мора кроз Босфор и Дарданеле у Средоземно море.

Полазећи од тих својих интереса, М. Дашић и Р. Јовановић су у свом реферату истакли да ће Русија тај курс слиједити кроз читав XIX вијек. Помагала је стварање, територијално ширење, утемељење и организацију црногорске државе, ангажујући се и за њено међународно признање. Пружала је материјалну и војну помоћ и ослободилачкој борби српског народа у Првом српском устанку (1804–1813), а затим се ангажовала и за дипломатско признање резултата Другог српског устанка (1815), чиме је допринијела изградњи аутономне Кнежевине Србије и њеном призна-

њу 1830. и 1833. године. Ријечју, током читавог XIX вијека Русија се трудила да усклади своје интересе у балканској политици са мјером помоћи коју је пружала ослободилачким покретима балканских Словена, па и других хришћанских народа на југоистоку Европе. Процес стварања и националних држава на Балкану, најприје Црне Горе, затим Кнежевине Србије и Грчке и најзад Румуније и Бугарске – одвијао се уз помоћ Русије као њиховог савезника. На историјској науци је да још више освијетли суштину оних разлика које су се јављале између Русије и западних држава према Балкану, као и њихово хрвање и сукобљавање око престижа утицаја на југословенском простору.

Од каквог и коликог је историјског значаја било ангажовање Русије у рјешавању балканских политичких и других проблема најбоље свједоче догађаји из друге половине XIX вијека, нарочито они из доба велике Источне кризе 1875–1878. године. Национални устанци у Херцеговини, Босни, у сјеверним областима данашње Црне Горе, Македоније и Бугарској 1875–1876. године, као и ратови које су Црна Гора и Србија водиле против Турске 1876–1878, стављајући се у заштиту националноослободилачке борбе народа у Херцеговини и Босни и осталих јужнословенских области, нијесу могли довести ни до каквог значајнијег успјеха, без војног ангажовања Русије. Наиме, познато је да је Русија, као главни фактор у рату 1877–78, задала тежак пораз Турском царству.

Берлински мировни уговор (1878) представљао је, међутим, тријумф конзервативне европске дипломатске доктрине, а то је уједно био и велики пораз националних стремљења балканских народа. Десило се да је Аустроугарска постала прави побједник у Источној кризи и на Берлинском конгресу, онемогућивши стварање великих јужнословенских националних држава – Црне Горе и Србије, односно њихове заједничке границе, као предуслова за уједињење ових земаља и формирање једне јужнословенске српске државе. Но, на овом скупу, међутим, није указано да је Аустрија сматрала својим главним задатком да спријечи уједињење Црне Горе и Србије још од револуције 1848/49. године. Чини се да историјска наука и у рјешавању овог проблема има још да поставља себи питања, да истражује, испитује, анализира и доказује какве је све имала и оставила крупне посљедице у политичком и идеолошком развоју свих балканских националних покрета таква политика Хабзбуршке монархије, прије свега на развој Србије и Црне Горе.

Треба видјети, на примјер, у којој мјери су рјешења у Берлину 1878. године имала утицаја и да политика Хрватске народне стране, на челу са бискупом Јурајом Штросмајером – која је сматрала да би уједиње-

не Србија, Црна Гора и Босна и Херцеговина требало да буду легитимно језгро будуће југословенске државне заједнице – доживи дубок пораз. Наравно да ово питање на московском Скупу није ни додирнуто. Разлог томе треба тражити на нашој страни више него на совјетској, тј. у, рекли бисмо, недовољном интересовању наших историчара за освјетљавање ових међународних релација у балканској политици – истакли су Дашић и Јовановић.

Када је ријеч о историји Источног питања, чини се да ваља и даље истраживати који су све фактори, након 1878. године, утицали на политику Русије и других великих сила према југословенским народима. Научну пажњу заслужује и она позитивна еволуција у идеологији руског словенофилског покрета, идеологији која је коначно признала посебне балканске нације. (Имајући то у виду, у дискусији на овом засједању предложио сам да та проблематика буде једна од могућих тема за наредни научни скуп у организацији ове комисије.)

*

Посљедњи, Девети конгрес југословенских историчара, одржан крајем септембра 1987. године у Приштини, разматрао је у оквиру главне научне теме процесе *историјској приближавања и уједињења југословенских народа и народности*. И на том највишем скупу југословенских историчара покренуто је више питања од значаја за историјску науку у Југославији. Један број реферата, а и дискусија, указивао је да се процеси приближавања и уједињења југословенских народа не могу цјеловито освијетлити без изучавања спољнополитичког оквира као једног од значајних фактора који је имао утицаја на реализацију идеје југословенства и рјешење југословенског питања. Везе народа Русије, касније СССР, са народима Југославије посљедњих деценија XIX и у првим деценијама XX вијека, мање-више одвијале су се узлазном линијом, добијале су разноврсне садржаје и облике сарадње, биле су у знаку све већег осјећања узајамности етнички сродних словенских народа, што је такође имало утицаја и на процесе убрзаног приближавања и уједињења југословенских народа.

Међутим, у југословенској историјској науци нема јединствене оцјене о улози великих сила у вријеме Првог свјетског рата у борби за уједињење југословенских народа (од 1914. до 1918. године), па, разумије се, ни царске Русије, односно Совјетске Русије. Спољнополитичка питања, па према томе и удио царске Русије у тој борби, остали су у сјенци изучавања унутрашњих политичких проблема и питања, чиме се преферирају

унутрашње разлике у програмима националних покрета и умањује значај улоге спољних сила у рјешењу југословенског питања. То је учинило да се недовољна пажња поклањала и питању улоге Русије у борби за уједињење југословенских народа 1914–1918. године. Стварање Југославије, то треба јасно рећи, остварено је у сукобу са непријатељима па и спору с појединим пријатељима југословенских народа.

М. Дашећ је, учествујући у дискусији о другој теми московског Скупа, између осталог, рекао: „Држим да је за даљи, дугорочнији план рада ове наше комисије битно да се сагледа и оцијени руска улога у питању југословенског уједињења 1914–1918. године. Утолико прије што постоји у историографији мишљење да је Русија у Првом свјетском рату консеквентно заступала становиште да треба задржати мале државе на Балканском полуострву, чије би унутрашње сукобљавање и несугласице служило као фактор да се балканско, источно и касније југословенско питање држи стално отвореним изазовом за њено активно мијешање и арбитражање. Проф. М. Екмечић с правом, међутим, сматра да истраживање тог мишљења постаје актуелним за југословенску историјску науку, јер има историчара који сматрају да такву политику Русија води почев од 1815, 1829–30, 1849, 1878. и да она долази до изражаја у свим њеним споразумима са другим државама све до почетка Првог свјетског рата 1914. године. Истина је да Русија у XIX вијеку није цијенила ниједно рјешење на Балкану које није одговарало њеним интересима. Али, не може се ни негирати њена помоћ ослободилачким покретима на Балкану, па, разумије се, ни снажна подршка народима на југословенском простору. Та помоћ је била и велика и врло значајна за југословенске народе, у првом реду за оне који су се борили за ослобођење од Турске, иако не треба губити из вида да је она била усклађена са политиком остваривања руског интереса. То је долазило до изражаја у пружању помоћи Русије Црној Гори.”

Русија је још од XVIII вијека па све до Октобарске револуције сматрала балкански простор подручјем на коме се историјски потврђивао или доводио у питање њен статус велике силе. Управо полазећи од тих различитих виђења улоге руске помоћи ослободилачким покретима југословенских народа, у дискусији сам нагласио да постоји доста разлога да сва та контроверзна питања савремена историјска наука како у Југославији тако и у СССР узме у брижљиво разматрање.

Ових неколико својих мисли и предлога потписани је саопштио на московском Научном скупу са жељом да послуже као могући оквир и основа за израду једног чвршћег и дугорочнијег плана проучавања све-

укупних веза југословенских земаља до њиховог уједињења (1918) и Русије. Ове напомене и предлози дали су повода да и неки други учесници на Скупу изразе задовољство због разматрања таквих гледишта и предлога, како би се дошло до једног конзистентног плана, који би био обухватнији и свестранији, за даље проучавање веза и односа између народа Русије и народа Југославије у прошлости.

Може се рећи да је московско засједање дало значајан допринос продубљивању изучавања политичких, друштвених и културних веза југословенских народа и Русије у 19. вијеку. Велика је штета што зборник радова, иако је био припремљен, није угледао свјетло дана.

*

У Протоколу Петог засједања Комисије историчара СФРЈ и СССР, потписаном у Москви 14. октобра 1987. године, о значају научних реферата и дискусије вођене о југословенско-руским везама у XIX вијеку, између осталог, констатовано је:

„Прочитани реферати и дискусија о њима допринијели су даљем продубљивању изучавања политичких, друштвених и културних веза југословенских народа и Русије у XIX вијеку. Слободна размјена мишљења и дискусија показали су да постоји дубоко интересовање за разматрање ове проблематике. Саслушано је укупно 22 реферата и 30 иступања у дискусији.

Двије стране констатују да су реферати дали примјетан допринос научном раду на поменутих проблемима и да је дискусија имала стваралачки карактер и допринијела међусобном разумијевању историчара из двију земаља”.

На засједању је постигнута сагласност да се материјали – уводна излагања, реферати и дискусија – објаве у зборнику.

Сљедеће (VI) засједање Комисије – закључено је – одржаће се у СФРЈ у 1989. години. Предложене су двије теме за VI засједање: 1) *Југословенски народи и Русија од 1882 до 1912. године* и 2) *Упоредна анализа историје националних односа у СССР и Југославији*.

Предсједник Савеза историчара Југославије у својој завршној ријечи упозорио је на то да тема о упоредној анализи историје националних односа ни у СССР ни у Југославији није довољно научно изучавана и да, без обзира на то што је научно актуелна, не би могла бити квалитетно обрађена до VI засједања Комисије. У расправи која је тим поводом вођена углавном је уважено то упозорење др М. Дашића, али је заузет став да у Протокол Петог засједања, ипак, треба унијети и ту те-

му за разматрање у надлежним научним тијелима обје земље – у СФРЈ у Предсједништву СИЈ и Југословенском националном комитету, а у СССР у Националном комитету историчара СССР. Закључено је да до 1. јануара 1988. године коначно обје стране постигну сагласност која ће од ове двије теме бити научно обрађена на VI засједању Комисије.

Постигнута је сагласност и да двије стране до јуна 1988. године размијене и спискове реферата и референата. Договорено је да свака страна буде заступљена са најмање 10 писаних реферата који не треба да буду обимнији од 25 куцаних страна (на писаћој машини). Југословенска страна као домаћин, речено је, може припремити и више од 10 реферата, али не преко петнаест.

Пето засједање Комисије разматрало је и друге видове научне сарадње. Двије стране су се сагласиле да код надлежних државних органа уложе максималне напоре како би се историчарима обезбидило шире коришћење архивских материјала за истраживање одређених тема, посебно оних од заједничког научног интереса. Треба овдје напоменути да је тај закључак већ одмах уродио плодом, јер је на интервенцију совјетског дијела Комисије и Националног комитета историчара СССР више југословенских историчара (седам) по хитном поступку добило одобрење за рад у архивима у Москви. Тако су широм отворена врата за научно истраживање у СССР. (Совјетски историчари су већ одраније имали шире приступ нашим архивима.)

У завршној ријечи А. Л. Нарочницки је, позитивно оцјењујући рад овог засједања, изразио у име совјетског дијела Комисије и благо незадовољство што међу југословенским референтима није било историчара из СР Хрватске и СР Словеније, и што нијесу допутовали у Москву најављени научници из Сарајева (др Томислав Краљачић и др Ибрахим Тепић), иако се научна проблематика која је разматрана односила и на простор тих југословенских земаља.

У својој завршној ријечи М. Дашић је одсуство историчара из БиХ, Хрватске и Словеније оправдавао неким објективним разлозима, истакавши да избор историчара није вршен по „републичким кључевима” већ према научном интересовању. Совјетски историчари су поставили и питање: Да ли је било потребно да се половина југословенских реферата односи на проблематику односа Русије и Македоније (поготово што неки реферати нијесу били синтетичког карактера), иако су политичке, друштвене и културне везе Русије – како су истакли – биле много развијеније у прошлом вијеку са Србијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином, а било их је и са Хрватском и Словенијом? Та примједба

совјетске стране обавезала је Савез историчара Југославије да се позабави питањем „покривања” читавог југословенског простора на наредном засједању и, наравно, и да обезбиди, по могућству, наступање научника специјалиста за југословенско-руске, односно за југословенско-совјетске односе.

На московском Скупу било је и полемике између појединих југословенских историчара, полемике која би имала много више свог оправдања да је вођена на неком научном скупу у Југославији, него у Москви, гдје су совјетски историчари, углавном, остали пасивни слушаоци. Писац ових редова је у својој завршној ријечи и то правдао југословенским темпераментом и чињеницом да, ето, постоји још питања која траже продубљења истраживања и у Југославији, а тичу се веза с Русијом у XIX вијеку.

*

Повод је да се и овдје нагласи да је совјетска страна тада испољила велику пажњу и гостопримство према југословенским историчарима. Послије завршетка рада V засједања Комисије за чланове југословенског дијела Комисије организована је научна екскурзија у ССР Грузији (тродневна). У Тбилисију историчари су били примљени у АН ССР Грузије, имали су разговоре у Институту за марксизам-лењинизам, били су гости Државног педагошког института имена Пушкина и АН Грузије. Домаћини су за наше историчаре организовали и једнодневну екскурзију изван Тбилисија (посјета древним манастирима у сливу ријека Арагви и Куре, разгледање града Гори), а затим им је пружена могућност да виде начин живота и у једном грузијском селу, гдје су били изванредно топло примљени. Иначе, свуда су југословенски историчари наилазили на изванредно топао пријем и гостопримство с пуно традиционалних обичаја грузијског народа.

За вријеме боравка у Москви такође је пружена могућност да југословенски историчари разгледају културне знаменитости и виде по двије позоришне представе, у Бољшом театру, као и репертоар познатог Московског циркуса.

Након завршетка засједања Комисије (14. октобра), амбасадор Милан Вереш приредио је пријем у Амбасади СФРЈ за све учеснике засједања (са совјетске стране је било и других историчара из АН СССР, Националног комитета историчара СССР, Војноисторијског института у Москви и један број осталих културних радника). Тај пријем је такође био погодна прилика за размјену мишљења о свим аспектима сарадње између југо-

словенских научних установа и Савеза историчара, с једне, и совјетских институција у области историје, с друге стране.

Посљедњег дана службеног боравка наше делегације у Москви (18. октобра), совјетска страна је у част југословенских историчара приредила свечани банкет.

*

Предсједник СИЈ др М. Дашић и др Р. Терзиоски су 19. октобра 1987. године са академиком А. Л. Нарочницким, др В. А. Кумањевим и кандидатом историјских наука О. Н. Решетњиковом, секретаром совјетског дијела Комисије, водили разговоре о издавању зборника радова са Волгоградског засједања Комисије (1981) и зборника радова са засједања у Крушеву (1984). О тим разговорима и закључцима потписан је посебан Протокол.

Половина чланова југословенске делегације вратила се у Југославију 22. октобра, док су неки историчари остали у Москви до краја октобра, радећи на истраживањима у Архиву Министарства спољних послова (АМВПР).

Група југословенских историчара (др М. Дашић, др Раде Петровић, др Јован Бојовић, др Радоман Јовановић, др Радош Љушић, др Растислав Петровић и др Симон Дракул), на позив Историјског факултета Московског државног универзитета „М. Ломоносов”, имала је 27. октобра 1987. године сусрет са наставницима и сарадницима Одјељења за студије историје Јужних и Западних Словена, на челу с историчарем проф. др Виктором Карасјовом. Сусрет је протекао у врло интересантној размјени информација о раду на историјској науци, студијама историје и припремању научног кадра, као и о истраживањима у обје земље. Југословенски историчари су, по жељи совјетских колега, одржали краћа предавања о организованости и раду Савеза историчара Југославије, о настави историје и југословенском школском систему, о раду историјских института, о припремању наставничког и научног кадра и другим актуелним питањима историјске науке у Југославији.

Академик Нарочници је том приликом дао високу оцјену о Деветом конгресу историчара Југославије и подвукао да у посљедње вријеме и совјетски историчари размишљају о могућности формирања стручне асоцијације историчара СССР сличне Савезу историчара Југославије. Говорио је и о организацији научног и наставног рада у СССР, као и о облицима и садржајима сарадње између научних установа и области историјске науке у СССР и Југославији. Нарочито је нагласио допринос

сарадњи Совјетско-југословенске комисије историчара и њеним научним скуповима.

Све у свему, и сусрет југословенских и совјетских историчара на МГУ „М. Ломоносов” показао је да постоје разноврсне могућности и интерес за међусобно упознавање и сарадњу и у домену високошколске наставе.

Опширнији осврт на Пето засједање Југословенско-совјетске комисије и Научни скуп у Москви, октобра 1987. године, учинио сам из разлога што су они били најплоднији у хронологији претходних засједања Комисије. Московски скуп, као што се види из овог опширног осврта на његове резултате, који сам поднио Предсједништву СИЈ и југословенском дијелу Комисије (објављен и као ауторски прилог Миомира Дашића *Пето засједање Комисије историчара СФРЈ и СССР*, у Југословенском историјском часопису 1–2, 1988, стр. 227–235), био је посљедњи о дјеловању комплетног састава Комисије историчара СФРЈ и СССР. Наиме, припреме за VI засједање Комисије, које је требало по редосљеду да се одржи у Загребу, послје престанка предсједничког мандата М. Дашића, крајем маја 1989. године, и избора новог предсједника СИЈ проф. др Ивана Кампуша, нијесу се одвијале динамично, а 1991. године као што је познато отпочео је и распад СФРЈ, што је имало за посљедицу и престанак Савеза историчара СФРЈ.

У међувремену, у Москви је умро (1989) и академик Нарочницки, што је имало за посљедицу да и совјетски дио Комисије такође успори припреме за планирани научни скуп у Загребу.

Ипак, треба рећи да је дио југословенске Комисије на челу са предсједником проф. др Миомиром Дашићем и секретаром др Растком Терзиоским, у сарадњи са В. А. Кумањовом, предсједником совјетског дијела Комисије и групом историчара, а у суорганизацији са Друштвом историчара Црне Горе, чији је предсједник био др Чедо Пејовић, одржала посљедње крње засједање у Цетињу 1991. године. Засједању са југословенске стране присуствовали су поред црногорских и историчари Србије и Македоније (историчари из БиХ, Хрватске и Словеније због кризе у југословенској федерацији нијесу се одазвали позиву). У току овог посљедњег крњег VI засједања, одржан је и Научни скуп: *Југословенски народи и Русија крајем XIX и почетком XX вијека*. Тако је завршена дјелатност мјешовите Комисије историчара између двије земље.

Има сигнала од савремених руских историчара да би било добро да се испитају могућности формирања Црногорско-руске (Руско-црногорске) комисије. Чињеница да већ неколико година ради успјешно Руско-српска комисија говори да би ваљало што прије формирати и Црногорско-руску

комисију. Она би организованије радила на унапређењу научних веза у области историографије између двије земље.

*

Веза и сарадње између Друштва историчара Црне Горе и СИЈ, с једне, и Националног комитета историчара СССР, с друге стране, биле су седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека и мимо дјеловања мјешовите Комисије историчара двију земаља. Било је више обостраних студијских боравака историчара и других облика сарадње између научних установа и организација. Тако, на примјер, на свим конгресима историчара Југославије, одржаним од шездесетих до осамдесетих година 20. вијека, узимали су учешћа и поједини историчари из СССР. На Деветом конгресу историјске науке, оцаном 28–30. септембра 1987. године у Приштини, учествовала је совјетска делегација историчара, на челу са академиком Нарочницким и предсједником совјетског дијела мјешовите Комисије историчара СССР и СФРЈ. (У делегацији су били и др Виктор Георгијевич Карасјов, професор историје јужнословенских народа на Историјском факултету Московског државног универзитета „М. Ломоносов” и доцент Људмила В. Кузмичова.)

Академик Нарочницки је поздравио учеснике Деветог конгреса историчара Југославије и опширније се осврнуо на везе и сарадњу историчара двију држава, истакавши задовољство што се у посљедњих десет година та сарадња одвија узласном линијом, посредством и залагањем Комисије совјетских и југословенских историчара. Похвално је говорио и о раду предсједника Савеза историчара др М. Дашића и његовом залагању за унапређење сарадње са Националним комитетом историчара СССР, као и реализовање заједничких научних видова сарадње (одржавање научних скупова, публикавање историјске грађе, зборника радова, превођење појединих историјских дјела, сарадњу у часописима, размјену публикација и др.). Проф. В. Г. Карасјов и доцент Љ. В. Кузмичова одржали су реферате у секцији за XIX и XX вијек. На завршној пленарној сједници Конгреса о плодном раду овог највишег научног скупа југословенских историчара поново је говорио академик Нарочницки. Он је том приликом подвукао да би примјер југословенских историчара требало да подстакне и совјетске историчаре на размишљање о могућности формирања стручне асоцијације у СССР сличне Савезу историчара Југославије. Ту своју идеју образлагао је и на Научном скупу одржаном у Москви 12–14. октобра 1987. године и на МГУ „М. Ломоносов”.

*

А. Л. Нарочницки и Васа Чубриловић су заслужни и за одржавање Научног скупа *Југословенске земље и Русија у XVIII вијеку*, на којему је поднијето више саопштења од стране историчара обје земље, укључујући и нека црногорска саопштења (Види: *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*. Београд, 1986; Научни скупови САНУ, XXXII, Одељење историјских наука, 8).

За проучавање историје политичких и културних веза и односа Русије са југословенским земљама у XVIII вијеку, велики значај имала је збирка докумената из руских архива, публикована у Москви 1984. године (*Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.* (документы), Москва, 1984). Дио докумената у овој збирци непосредно се односи на политичке и културне везе Русије и Црне Горе у XVIII вијеку.

За дубље освјетљавање културних веза Русије са Црном Гором од научног значаја била је и појава студије Н. И. Хитрове, написане углавном на прворазредној руској грађи (Москва, 1957). Иначе, ваља споменути да се историчарка Н. И. Хитрова студиозно бавила проучавањем историје политичких и културних односа Русије и Црне Горе од почетка XVIII до почетка XX вијека. У другој половини 20. вијека она је више пута боравила у Црној Гори ради истраживања архивске грађе. Написала је запажену студију о Црној Гори у националноослободилачким покретима на Балкану и руско-црногорским односима од педесетих до седамдесетих година XIX вијека, као и неколико чланака о појединим проблемима из историје руско-црногорских односа у XVIII и XIX вијеку.

И научна сарадња Института за историју СССР и Историјског института Црне Горе одвијала се посредством појединих историчара. А. П. Бажова се бавила проучавањем руско-југословенских односа у XVIII и XIX вијеку, укључујући и руско-црногорске везе. У том циљу студијски је боравила у Историјском институту Црне Горе, гдје је консултовала историографиска дјела и истраживачки радила у Државном архиву Црне Горе. Било је и других руских историчара који су посјећивали Црну Гору и екс-Југославију у циљу научних истраживања, али њихова имена не наводим из опрезности да не начиним грешке у изостављању појединаца.

Од црногорских историчара проучавањем културних веза Црне Горе и Русије бавили су се посебно: др Ђорђевић-Ђоко Д. Пејовић, др Момчило Пејовић, др Сенка Бабовић-Распоповић и други. Политичке, војне, културне, економске везе Црне Горе и Русије биле су предмет истражива-

ња и обраде мање-више свих црногорских историчара (Б. Павићевића, Т. Никчевића, Ј. Јовановића, Н. Ракочевића, Ј. Бојовића, Р. Јовановића, Д. Вујовића, М. Дашића, П. Војиновића, Р. Делибашића и др.) који су изучавали и изучавају историјска збивања и феномене прошлости Црне Горе.

Повод је да кажем, увјерен да ми се то неће замјерити јер је у питању истина, да је и потписани у својству председника Друштва историчара Црне Горе и председника СИЈ лично допринио плодној сарадњи историчара Црне Горе и екс-Југославије, седамдесетих и осамдесетих година 20. вијека. Био је у прилици да чешће гостује у Институту за историју СССР РАН и Институту славоведенија и балканистики ЕАН, као и на Историјском факултету МГУ, гдје је стекао пријатеље у личностима академика Нарочничког, др Волкова, проф. Карасјова, и других историчара. На позив Националног комитета историчара Совјетског Савеза, као председник СИЈ, са проф. др Ренеом Ловренчићем, председником Националног комитета историчара Југославије, М. Дашић је учествовао на Међународном научном скупу *Идеја мира у историји и савремености*, у Москви од 22. до 25. јуна 1987. године. Са проф. Ловренчићем припремио је и саопштење о ставу СИЈ према идеји мира у савременом свијету (Види: М. Дашић, *Међународна конференција „Идеја мира у историји и савремености”*, ЈИЧ, 1–2, 1988, стр. 223–227).

Проф. др М. Дашић је јуна и јула 1989. године студијски боравио као гост Института за историју СССР. На позив др Волкова у Институту славоведенија и балканистике, поводом 600-годишњице Косовске битке 1389. године, 28. јуна, одржао је предавање: *Косовска битка и значај борбе српског народа у одбрани Европе од Османлија*. С обзиром на то да сам значај Косовске битке компарирао са Куликовском битком (1382), моје излагање је поздрављено уз бурно одобравање. Поседно је проф. др Никита Толстој подржао моје тезе да ове двије битке управо треба објашњавати на начин како сам то ја учинио у функцији одбране Европе од азијатских освајача.

У току мог студијског борава (јуна 1989) изненадно, у свом кабинету у Институту за историју СССР, умро је А. Л. Нарочнички. Међу говорницима и потписани се опростио од овог истакнутог научника и пријатеља Црне Горе и Југославије.

*

У циљу дубљег научног истраживања и обраде прошлости Црне Горе, на основу руске архивске грађе, Историјски институт Црне Горе, крајем осамдесетих година прошлог вијека, отпочео је рад на исписи-

вању докумената који се чувају у Архиву спољне политике Русије (онда при Министарству иностраних послова СССР). Резултат тог пројекта Историјског института Црне Горе и Института славоведенија и балканистики био је заједничко публикавање Зборника докумената 1992. године: *Руски извори о Црној Гори – од краја XVII до средине XX вијека*, Подгорица, 1992 (*Русские архивные документы о Черногории – конец XVII – середина XIX в.*). Послије смрти др Јована Бојовића, директора Историјског института, а и због неповољних економских прилика у којима се нашла Црна Гора, као и усљед распада СССР, престао је рад на овом корисном пројекту. Прилика је да кажем да би ваљало да водећи научници из оба ова института размисле о обнављању рада на овом научном пројекту јер су се, по мом увјерењу, стекли материјални услови за његово реализовање.

Поред међусобне размјене публикација (и то иде са тешкоћама због високих поштанских трошкова) и повременим гостовања појединих историчара Црне Горе у Русији и руских колега у Црној Гори, у прилог обogaћивању научне сарадње између двије земље, наводим лијеп примјер заједничког издавања дневника, разних биљешки и преписке пуковника односно генерала А. М. Потапова, који је био руски војни агент у Црној Гори 1903–1915. године. Ове обимне мемоарске списе реализовао је редакциони одбор (А. В. Игнatieв, Н. И. Хитрова, И. О. Гаркуша, Л. Н. Кимодинкова, Б. Ковачевић, М. Дашић, М. Војводић, С. Распоповић) на челу са А. Н. Сахаровим и Р. Распоповићем (Н. М. Потапов – *Руски војни ајенџи у Црној Гори, њом И-ИИ*, Подгорица – Москва 2003). На промоцији овог обимног двотомног издања, у Амбасади СРЈ у Москви (јуна 2004), у присуству бројних руских научника и црногорских политичких и јавних радника, промотери Н. Сахаров, М. Дашић, М. Роћен и Р. Распоповић и поједини дискусанти истакли су високе вриједносне судове о овом мемоарском дјелу и нагласили историјски значај изворне грађе ове врсте за проучавање црногорско-руских односа на почетку 20. вијека, када су се дешавали веома динамични и драматични (ратни) догађаји на Балкану, Европи и свијету, а у којима су судјеловале и Црна Гора и Русија. Очекивати је да ће овај користан подухват подстаћи размишљања о даљем раду на публикавању и ове врсте руске грађе која има значаја за историју не само црногорско-руских односа него и за цјеловит приказ историје Црне Горе у новом вијеку.

*

У циљу будуће научне сарадње између историчара Црне Горе и Русије, са црногорске стране најистакнутије мјесто имају ЦАНУ и Историјски

институт Црне Горе. Јер историчари који су до краја деведесетих година минулог вијека били окупљени у Друштву историчара Црне Горе, с обзиром на то да је његов рад неоправдано потпуно замро, немају друге објективне могућности да сарађују са руским колегама него посредством ових институција. Стога држим оправданим очекивање да ће Научни скуп *Руско-црногорске научне везе у минулом и нашем времену* подстаћи сарадњу у смјеру да се она не само обнови него и битно институционално унаприједи организовањем рада на заједничким пројектима.

Ваља рећи да је и Савез историчара СР Југославије, обновљен 1994. године успио да поново успостави везе са историчарима Руске Федерације. Истина, ти односи су се одвијали више са појединим историчарима него са институцијама. Али и Савез историчара се угасио почетком трећег миленијума.

*

Због познатих дешавања у СФРЈ – распада заједничке државе и међунационалног и међувјерског ратовања – такође и распада СССР, разумије се, као што је већ речено, било је дошло и до привременог прекида веза и односа између историчара СР Југославије и Русије. То стање је трајало све до 1998. године, када се обнављају везе између историчара Црне Горе и Руске Федерације. Те везе у почетку су се сводиле на учешће појединих руских историчара на међународним научним скуповима у ЦАНУ. На Међународном научном скупу *Југославија на размеђу епоха*, одржаном у ЦАНУ, 29–30. септембра 1998. године, учествовале су др Наталија А. Нарочницка (*Русија и Југославија на прагу трећега миленијума*) и др Јелена Гускова (*Русија и Југославија: историјске традиције и прајмајизам новога миленијума*). Н. А. Нарочницка је учествовала и на Међународном научном скупу посвећеном руском мислиоцу Соловјеву у ЦАНУ, децембра 1998. године. Њихови реферати су објављени у зборницима радова под истоименим одржаним скуповима у ЦАНУ.

На Десетом конгресу историчара СР Југославије (1998) учествовала је Н. А. Нарочницка. Њен реферат је објављен у Зборнику радова *Десети конгрес СР Југославије* (Београд, 1998).

Ју. П. Аншаков учествовао је на Међународном научном скупу: *Династија Петровић Њеиш* (ЦАНУ, 2001), са рефератом *Митрополиј Петар I Петровић – Њеиш и стиановление црногорскога јосударства*; Гускова Е. Ју. је на истом скупу поднијела реферат: *Романови – Петровићи: пример историјске дружбе на фоне политическога прајмајизма*.

На истраживачком и студијском раду у Москви (Архив внешней политики России) боравио је Миомир Дашић (20 дана) 1998; 2000. године (мјесец) и 2004. године (15 дана).

Др Јелена Гускова на основу Споразума о сарадњи ЦАНУ и РАН у Историјском институту у Подгорици провела је 2004. године 15 дана на истраживачком студијском раду. (Одржала је и предавање на трибини ЦАНУ.)

У РАН у Москви је боравио у јулу 2009. године и академик Зоран Лакић (одржао предавање: *Култи Русије у Црној Гори*).

*

Напријед наведено не значи да су обухваћени сви студијски боравци и други облици и садржаји сарадње између историчара Црне Горе и Русије. Али и ово што је саопштено свједочи да је концем посљедње деценије 20. и у првој деценији 21. вијека обновљена сарадња и да она обећава унапређење и у наредном периоду. Научни скуп о црногорско-руским везама, потписани је увјерен, иницираће нове теме и задатке и у сарадњи историчара Црне Горе и Русије. Неки предлози већ су назначени у овом излагању којим смјером би ваљало да се богати сарадња у домену историографије двије земље.

Miomir DAŠIĆ

COLLABORATION OF THE SOCIETY OF HISTORIANS OF MONTENEGRO AND THE UNION OF HISTORIANS OF YUGOSLAVIA WITH THE HISTORIANS OF USSR AND RUSSIA IN THE 2nd HALF OF THE 20th CENTURY

Summary

In the introduction part of this paper is been synthetically presented the establishment and the development of political and cultural relations between Montenegro and Russia, from the beginning of the 18th century up to the 20th century. The accent is put on the relations and collaboration of the Society of historians of Montenegro and the Union of historians of ex-Yugoslavia and historians of the ex USSR and Russia in the second half of the 20th century. By research chronological method the facts on the forms and contents of collaboration between Montenegrin historians and scientific institutions of the ex USSR have been determined. It is shown which historians from one and from another side have taken part in that collaboration (through study stays, archive investigation, participation at congresses, symposia and other events), and what were the results of those relations. The author chronologically presented also the scientific meetings held (from 1974 to 1991), in the organization of the mixed commission of Yugoslav-Soviet historians (six sessions-meetings have been

held), and which topics were subject of the scientific discussions. It is especially presented in details the fructuous Fifth session of the Commission and the scientific meeting held in Moscow in October 1987. The Sixth session, i. e. scientific meeting, which was planned for 1990 in Zagreb was not held, because of the known political happenings in Croatia and Yugoslavia, so the final structure of the Yugoslav part of the Commission organized the meeting with the Soviet members of the Commission in Cetinje on October 1991 (Society of historians of Montenegro hosted the meeting). From the Yugoslav side in the work of this scientific meeting participated historians of Montenegro, Serbia and Macedonia.

In the last part of the paper are indicated the political developments during the nineties of the 20th century, which have conditioned the termination of collaboration between historians of the two countries, it is shown how it started the process of renewing scientific relations of the historians through the academies and scientific institutes in Montenegro and Russia. It is noted that the scientific cooperation between the historians of Montenegro and Russia is performing progressively over the last years.

